

Holokaustas Prancūzijoje: 73-iojo konvojaus likimas Baltijos valstybėse

Ekskursijų vadovas, istorikas Karolis Sabutis

Šiomet gegužės 15 d. sukanka 80 metų nuo to momento, kai iš Prancūzijos Kauno kryptimi pajudėjo konvojus Nr. 73, – tai įvyko 1944 m. gegužės 15 d. Konvojumi buvo vežami 878 žydai, kurių didžioji dalis buvo nužudyta Kauno IX forte ir Pravieniškėse. Iš likusių žmonių, išvežtų į Estiją, tik 23 gyvi sulaukė karo pabaigos. Šiame straipsnyje siekiama atskleisti, kaip konvojus su Prancūzijos žydais pateko į tuo metu nacių okupuotas Lietuvą ir Estiją; taip pat aptariami Holokausto istorijos Prancūzijoje būdingieji bruožai.

Kauno IX forto siena su spygliuota viela ir sargybinių bokšteliu. Sergej Orlov nuotr.

Dabartinės Prancūzijos teritorijoje (anuometinėje Galijoje (lot. *Gallia*)) žydai apsigyveno dar I a. po Kr., kai po Judėjos karo ir Jeruzalės sugriovimo buvo išvaryti iš savų žemių. Tad Prancūzijos žydų istorija yra labai sena, turinti galias šaknis, su turtinga ir įvairiopa kultūra bei tradicijomis. Bėgant amžiams, žydų padėtis Prancūzijoje nebuvo vienoda – pasitaikydavę ir pakilimų, ir nuosmukių: būdavo galima džiaugtis klestėjimu, o kartais tekdavo ir susidurti su nemenkais, skaudžiais iššūkiiais. Štai Frankų imperijos laikotarpiu žydai turėjo ganėtinai daug teisių ir privilegijų, o antai feodalinio susikaldymo laikotarpiu žydai buvo persekiojami, žudomi arba išvaromi. XIX a., suvienodinus žydų ir kitų Prancūzijos piliečių teises, prasidėjo žydų emancipacija. Nors žydai galėjo naudotis tomis pačiomis pilietinėmis teisėmis ir laisvėmis, karjeros galimybėmis, švietimu ir kultūriniu gyvenimu, tačiau susilaukdavo ir neapykantos, būdavę antisemitinių žiežirbų. Iš jų turbūt geriausiai žinoma Prancūzijos karininko Alfredo Dreifuso (*Alfred Dreyfus*, 1859–1935) byla: teismo proceso metu jis buvo kaltinamas išdavyste (karinės informacijos teikimu Vokietijai), pripažintas kaltu ir nuteistas, o vėliau visiškai išteisintas.

Pirmojo pasaulinio karo metu (1914–1918 m.) žydai aktyviai tarnavo Prancūzijos kariuomenėje, o vad. tarpukario laikotarpiu buvo visapusiškai įsitraukę į socialinį ir politinį šalies gyvenimą, – pavyzdžiui, Prancūzijos socialistų partijos narys Leonas Bliumas (*Léon Blum*, 1872–1950) ėjo netgi ministro pirmininko pareigas. Žydai tapo integralia ir svarbia Prancūzijos visuomenės dalimi, jie buvo išties nemenkai emancipuoti. Tarpukariu į Prancūziją imigravo žydai iš Rytų ir Pietryčių Europos, Artimųjų Rytų ir Šiaurės Afrikos. Palyginti su tuometiniais Prancūzijos piliečiais žydais, žydai imigrantai buvo gerokai religingesni, rečiau prisijungdavo prie kultūrinio, socialinio ar politinio gyvenimo, sunkiau integruodavosi į pačią visuomenę. Jie ir tapo pagrindiniu taikiniu, kai Antrojo pasaulinio karo metu nacistinė Vokietija okupavo pusę Prancūzijos, o kitoje pusėje suformavo Viši (pranc. *Vichy*) režimą, taip pat priešišką žydams.

Prancūzijos žydų persekiojimas ir deportacijos

1939 m. Prancūzijoje gyveno apie 300 000 žydų, iš kurių apie 190 000 buvo Prancūzijos piliečiai, o likusieji 110 000 – iš įvairių užsienio valstybių atvykę žydai¹. Pastarasis skaičius išaugo dėl tų pačių metų rugsėjo mėnesį prasidėjusio Antrojo pasaulinio karo, ir dar labiau – 1940 m. gegužės 10 d., kai nacistinė Vokietija pradėjo invaziją į Nyderlandus, Belgiją, Liuksemburgą ir Prancūziją. Vermachtui (vok. *Wehrmacht*, nacių Vokietijos ginkluotosios pajėgos) itin greitai užėmus Nyderlandus ir Belgiją, dar apie 20 000 žydų pabėgo į Prancūziją; tuo pat metu papildomi 6500 žydų buvo ištremti iš Vokietijos².

1940 m. birželio 22 d. kapituliavo ir Prancūzija. Nacistinė Vokietija padalino Prancūziją į dvi zonas – okupuotąją ir „laisvąją“, kuriai vadovavo pronacistinė Viši miestelyje įsikūrusi maršalo Filipo Peteno (*Philippe Pétain*, 1856–1951) vyriausybė. Nors tiesioginių nurodymų, kaip reikia elgtis su žydais, vokiečių nacionalsocialistai Viši režimui neteikė, tačiau maršalo F. Peteno įgaliotiniai suvokė „laiko dvasią“ ir patys ėmėsi persekioti žydus. Pirminis etapas, kuris abiejose zonose buvo gana panašus, – tai žydų registracija. Iki 1940 m. rugsėjo pabaigos abiejose zonose iš viso buvo užregistruoti 287 962 žydai, iš kurių apie 108 000 – Viši režimo kontroliuojamoje teritorijoje³.

Žydų deportacijos iš Prancūzijos prasidėjo tik 1942 m. vasarą, o masiniai areštai – dar 1940 m., – ir ne nacių Vokietijos okupuotoje zonoje, o Viši režimo kontroliuojamoje teritorijoje. 1940 m. spalio mėnesį Viši režimas ėmė leisti vieną po kito antisemitinius įstatymus. Pirmiausia, spalio 3 d. maršalas F. Petenas pasirašė „Žydų statutą“ – jame buvo pateiktas žydo rasinis apibrėžimas ir profesijų sąrašas, kuriomis žydams buvo uždrausta verstis⁴. Pagal šį dokumentą, žydu buvo laikomas tas, kurio trys iš keturių senelių buvo žydai, o jeigu ir sutuoktinis buvo žydas, tai tokiu atveju užteko ir dviejų iš keturių senelių žydų, kad žmogus patektų į žydų kategoriją. Žydai buvo

---

¹ Jackson, J. *France: The Dark Years 1940–1944*, Oxford University Press, 2001, p. 363.

² Ibid.

³ Ibid.

⁴ Rees, L. *Aušvicas: naciai ir „Galutinis sprendimas“*, Vilnius: Kitos knygos, 2021, p. 108.

šalinami iš visų svarbesniųjų pareigų, iš kariuomenės ir kultūros sričių. Jiems buvo uždrausta dirbti valstybės tarnyboje, o „liberaliosioms profesijoms“ (advokatams, kirpėjams, vertėjams, dizaineriams ir kt.) įvestos kvotos. Valstybės tarnyboje galėjo likti tik tie žydai, kurie buvo Pirmojo pasaulinio karo veteranai, bet ir jie tegalėjo atlikti vien žemiausios pakopos darbus⁵. Taip pat Viši režimas sudarė sąlygas atimti pilietybę iš užsieniečių, natūralizuotų po 1927 m., o specialus 1940 m. spalio 7 d. įstatymas panaikino Izaako Adolfo Kremjė (*Isaac-Adolphe Crémieux*, 1796–1880) nutarimą, kuriuo dar nuo 1870 m. buvo suteikiama Prancūzijos pilietybė Alžyro žydams⁶. Kitą dieną buvo priimtas dar vienas įstatymas, nukreiptas prieš užsienio šalių žydus, gyvenančius Prancūzijoje. Jame buvo numatytas užsienio šalių žydų areštas ir įkalinimas koncentracijos stovyklose. Viši zonoje veikė septynios tokios stovyklos, kuriose iki 1941 m. pradžios jau buvo įkalinta 40 000 užsienio šalių žydų, iš kurių 3000 mirė dėl itin prastų sąlygų, šalčio ir bado⁷.

Viena iš tokių stovyklų veikė Gurse (*Gurs*), pietvakarių Prancūzijoje; ji buvo įkurta dar 1939 m. kaip internuotų asmenų (koncentracijos) stovykla, siekiant kontroliuoti pabėgėlius iš Ispanijos, kai respublikonai pralaimėjo pilietinį karą, kuriame pergalę pasiekė generolas Franciskas Frankas (*Francisco Franco*, 1892–1975). 1940 m. rudenį Gurso stovykloje imti laikyti ir kitų užsienio šalių žydai, visų pirma, ištremtieji iš Vokietijos. Vėliau kalinamųjų spektras plėtėsi ir pasipildė romais, politiniais oponentais (tiek kraštutiniaisiais kairiaisiais, tiek ir dešiniaisiais, kurie pernelyg simpatizavo naciams), homoseksualais, prostitutėmis ir kriminaliniais nusikaltėliais. Tokia kalinamų asmenų įvairovė labai priminė kitas nacių koncentracijos stovyklas – pavyzdžiui, Dachau, Buchenwaldą ar Zaksenhauzeną, kuriose irgi buvo kalinami įvairių grupių ir kategorijų kaliniai. Po to, kai Antrojo pasaulinio karo pabaigoje Gursas pateko į Šarlio de Golio (*Charles de Gaulle*, 1890–1970) šalininkų rankas, šioje vietoje buvo kalinami nacių kolaborantai ir vokiečių karo belaisviai. Iš viso Gurso

---

⁵ Marrus, M. R., Paxton, R. O., *Vichy France and the Jews*, Stanford, 2015, p. 1.

⁶ Ibid., p. 2.

⁷ Jackson, J. *France: The Dark Years 1940 – 1944*, p. 366.

internuotų asmenų (koncentracijos) stovykloje iki jos likvidavimo 1946 m. buvo kalinta apie 64 000 žmonių⁸.

Nacistinės Vokietijos kontroliuojamoje teritorijoje žydų areštai prasidėjo 1941 m. Tų metų gegužės 14 d. buvo suimta 3710 užsienio žydų⁹, o rugpjūtį buvo areštuota 4230 žydų¹⁰, – tąkart nukentėjo ir Prancūzijos piliečiai žydai. Suimtieji buvo kalinami Paryžiuje arba netoli jo įrengtose stovyklose – Dransi (*Drancy*), Pitivjė (*Pithiviers*), Bon la Rolande (*Beaune-la-Rolande*) ir Lorjė (*Laurier*). Kalinimo sąlygos buvo itin žiaurios, suimtaisiais beveik nebuvo rūpinamasi, todėl siautė badas ir antisanitarijos sukeltos ligos. 1941 m. spalį beveik 900 mirštančių žydų buvo paleisti į laisvę¹¹, kad nepatektų į nacių nusikaltimų statistiką, nors 1941 m. naciams dėl to lyg ir nebūtų reikėję perdėtai jaudintis, mat karo eiga dar buvo jiems gana palanki.

1940–1941 m. žydai buvo šalinami iš daugelio darbo vietų: jiems buvo uždrausta verstis daugybe profesijų abiejose Prancūzijos zonose. Taip pat žydų verslas buvo palaipsniui „arijizuojamas“ (paverčiamas neva aukštesniosios arijų rasės verslu) – tai tiesiog reiškė, kad žydai savininkai turėjo perleisti savo verslo kontrolę nacių arba Viši režimo įgaliotam asmeniui. Didelė dalis žydų buvo palikti be pragyvenimo šaltinio. Taip pat žydai buvo palaipsniui šalinami iš kasdienio gyvenimo – uždrausta turėti radijo aparatus, dviračius, lankytis kine, restoranuose, bibliotekose, viešuosiuose soduose, sporto aikštėse ir apribotos galimybės naudotis viešuoju transportu, ypač Paryžiuje, kur veikė metro sistema¹².

Visi šie veiksmai, atliekami nacių ir Viši režimo kontroliuojamose Prancūzijos zonose, žydus stūmė už normalaus gyvenimo ribų. Antižydiški įstatymai Viši zonoje buvo priimami savarankiškai, nederinant su naciais. Vis dėlto, pačių deportacijų organizavimas ir žydų areštai buvo koordinuojami abiejų režimų. Išstumdami žydus iš įprasto sociokultūrinio gyvenimo, palikdami juos be

---

⁸ Išsamiau žr.: <https://www.cheminsdememoire.gouv.fr/en/gurs-internment-camp>

⁹ Jackson, J. *France: The Dark Years 1940 – 1944*, p. 360.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Marrus, M. R., Paxton, R. O., *Vichy France and the Jews*, Stanford, 2015, p. 252–255.

¹² Jackson, J. *France: The Dark Years 1940–1944*, p. 359.

pragyvenimo šaltinio, naciai ir Viši atstovai tarytum siekė palengvinti būsimašias deportacijas, nes visko netekę žydai, tikėtina, mažiau priešininsis. Taip pat, pasitelkdami melą apie darbo galimybes rytuose, naciai įtikina pragyvenimo šaltinį praradusių žydų dalį, kad tai vienintelė galimybė išgyventi ir kažkaip sudurti galą su galu.

Nors jau 1940 ir 1941 m. vyko daugybė Prancūzijos pilietybės neturinčių žydų areštų, tačiau sprendimas juos fiziškai naikinti dar nebuvo priimtas. Situacija pasikeitė po 1942 m. sausio mėnesį vykusios Vanzė (vok. *Wannsee*) konferencijos, kurios metu buvo priimtas vad. *Galutinis sprendimas*. Tuo tarpu Rytų Europoje, įskaitant ir Lietuvą, žydai buvo masiškai naikinami jau nuo 1941 m. vasaros.

Prancūzijoje praktiniai klausimai buvo pavesti SS hauptšturmfürerui Teodorui Hanekerui (*Theodor Dannecker*, 1913–1945), kuris turėjo garantuoti, kad žydų deportacijos į mirties stovyklas, visų pirma – į Aušvicą, vyktų sklandžiai. Žinoma, naciai nebuvo pajėgūs vieni susidoroti su šia užduotimi, todėl pasitelkė Prancūzijos policininkus. Nors Viši policijos vadas Renė Buskė (*René Bousquet*, 1909–1993) bandė priešintis ir sutiko, kad policininkai dalyvautų tik okupuotoje zonoje rengiamuose areštuose ir suiminėtų tik užsienio valstybių žydus, tačiau galiausiai jam teko nusileisti ir įtraukti policininkus į panašias akcijas ir „laisvojoje“ zonoje¹³.

Pirmasis traukinys iš Dransi ir Kompjeno stovyklų pajudėjo į Aušvicą 1942 m. kovo 27 d. Juo buvo deportuoti 1112 vyrų, iš kurių vos 22 sulaukė karo pabaigos¹⁴. Vis dėlto didžiosios žydų deportacijos iš Prancūzijos prasidėjo kiek vėliau, kai 1942 m. birželį Berlyne vykusios konferencijos metu buvo priimtas sprendimas deportuoti 10 000 Belgijos, 15 000 Nyderlandų ir 100 000 Prancūzijos žydų¹⁵. Pirmiausia turėjo būti deportuojami 16–40 metų amžiaus žydai, o vaikai ir senoliai išvis neturėjo būti išvežami (taip bent jau pirmajame etape). Kaip teigia britų istorikas Lorensas Rysas (*Laurence Rees*), toks

---

¹³ Rees, L. *Aušvicai: naciai ir „Galutinis sprendimas“*, p. 110–111.

¹⁴ Klarsfeld, S. *French Children of the Holocaust: A Memorial*, New York, 1996, p. 418–419.

¹⁵ Rees, L. *Aušvicai: naciai ir „Galutinis sprendimas“*, p. 110.

sprendimas greičiausiai buvo priimtas dėl vis dar ribotų Aušvico pajėgumų masiškai naikinti žmones¹⁶.

Kalbant statistiniais faktais, iš viso buvo 79 konvojais deportuota 75 721 žydas, iš kurių 11 146 buvo vaikai¹⁷. Žydai buvo deportuojami iš abiejų Prancūzijos zonų, tačiau daugiau iš vokiečių kontrolėje esančios teritorijos, ypač iš Paryžiaus. Iš šių 79 konvojų net 73 buvo nukreipti į Aušvico mirties stovyklą. Žydai iš Prancūzijos taip pat buvo vežami į Maidaneko ir Sobiboro mirties stovyklas, Buchenvaldo koncentracijos stovyklą. Išskirtinis 73-iasis konvojus riedėjo nacių vis dar okupuotų Lietuvos ir Estijos kryptimi. Istoriko Serge'o Klarsfeldo skaičiavimais, iš visų deportuotųjų išgyveno vos 2564 žmonės¹⁸. Taigi apie 72 000 Prancūzijos žydų buvo nužudyti dujų kameroje, sušaudyti arba mirė dėl prastų kalnimo sąlygų. Dar 3000–4000 Prancūzijos žydų mirė pačioje Prancūzijoje (daugiausia dėl prastų kalnimo sąlygų). Sutinkant su statistiniu teiginiu, kad Prancūzijoje 1940 m. gyveno apie 300 000–350 000 žydų, galima tarti, kad buvo nužudytas daugmaž ketvirtadalis šalies žydų. Lyginant šiuos duomenis su kitomis nacių okupuotomis valstybėmis (pvz. Lietuva, Lenkija ar Nyderlandais), kur buvo išžudyta 75–90 procentų tuo metu šalyje gyvenusių žydų, tai susidaro apgaulingas įspūdis, jog Prancūzijos žydams „pasisekė“ – jie nukentėjo ne taip skaudžiai.

Atliekant grynai matematinius skaičiavimus, toks teiginys atrodo visai logiškas ir pagrįstas. Deja, dažnai į statistiką panyrama taip giliai (pvz. ginčijamasi, ar pasirinktoje vietovėje buvo nužudyta 72 315, ar 72 323 žydai), jog pamiršamas svarbiausias dalykas: už kiekvieno skaičiaus stovi *žmogus* su savo gyvenimu ir likimu, dažniausiai tragišku, kupinu skausmo, ašarų, sunkių išsiskyrimų, psichologinių traumų ir fizinio suluošinimo, galiausiai – mirties. Be to, dažnai dėmesys kreipiamas tik į nužudytuosius, o likusieji gyvi yra laikomi „laimės kūdikiais“: jie juk išgyveno, jiems gi pasisekė...

---

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Klarsfeld, S. *French Children of the Holocaust: A Memorial*, New York, 1996, p. 417–419.

¹⁸ Ibid., p. 418–419.

Labai svarbu aptarti ne tik statistiką ar faktografiją, bet ir tai, *kaip* šios deportacijos palietė konkrečius žmones ar jų grupes. Kokios buvo kalnimo ir deportacijų sąlygos? Kokie buvo žmonių išgyvenimai? Kokias psichologines traumas patyrė išgyvenusieji?

Į kai kuriuos iš šių klausimų greičiausiai nėra vieno ir konkretaus atsakymo, nes visi žmonės skirtingi ir net išgyvenusiujų pavyzdžiai rodo nevienodą santykį su savo patirtimis. Vieni džiaugėsi, kad liko gyvi, lengviau susidorojo su psichologinėmis traumomis arba sugebėjo jas pakankamai gerai nusišlėpti. Kitiems žmonėms sekėsi sunkiau – jų patyrimai jiems įsirėžė visam likusiam gyvenimui. Šiandien būtų sunku apskaičiuoti, kiek įtakos Holokausto patirtys turėjo tolimesniam išgyvenusiu asmenų likimui.

Esminis lūžis, skaudžiai palietęs Prancūzijos žydus, buvo, ko gero, ne pirmosios deportacijos, kurių pagrindiniu taikiniu buvo paversti šalies pilietybės neturintys žydų vyrai, o tai, kas prasidėjo 1942 m. vasarą. Liepos 4 d. įvyko už deportacijas atsakingo T. Danekerio ir Prancūzijos premjero Pjero Lavalio (*Pierre Laval*, 1883–1945) susitikimas. Pagal prieš mėnesį priimtą nacių nutarimą, turėjo būti deportuojami tik 16–40 metų amžiaus žydai. Tuo tarpu P. Lavalis susitikimo metu išreiškė susirūpinimą dėl šeimų atskyrimo. Jis pareiškė, kad iš „laisvosios“ zonos būtų galima išvežti ir jaunesnius nei 16 metų vaikus, neatskiriant šeimos narių, o okupuotoje dalyje esančių šeimų likimas jam nerūpėjo¹⁹. Sunku suvokti, ar P. Lavalis buvo toks naivus ir galvojo, kad žydai bus tiesiog išvežami iš Prancūzijos ir gyvens „ilgai ir laimingai“ kažkur toli, ar, priešingai, viską kuo puikiau suvokė ir tiesiog norėjo atsikratyti dar didesniu skaičiumi žydų, prisidengdamas „humaniškumu“?.. Juk likę gyvi vaikai kažkada užaugs, tęs giminę ir tokiu būdu Višio režimo rasinis planas galutinai atsikratyti žydų liktų neįgyvendintas.

1942 m. liepos 16 d. prasidėjo užsienio šalių žydų areštai Paryžiuje. Iš viso per dvi naktis buvo suimti 12 884 žydai, iš kurių 4115 buvo vaikai²⁰. Pradžioje jie

---

¹⁹ Zuccotti, S. *The Holocaust, the Franch, and the Jews*, University of Nebraska Press, 1999, p. 99.

²⁰ Rees, L. *Aušvicas: naciai ir „Galutinis sprendimas“*, p. 115.

buvo laikomi kartu. Pirmiausia laikinai buvo įkalinti Žiemos velodrome – aptvetoje dviračių trasoje. Vėliau žmonės buvo pradėti skirstyti po stovyklas – Bon la Rolandą, Pitivjė ir kitas. Ir šiose stovyklose šeimos dar buvo kartu. Visas šias stovyklas vienijo bendras bruožas – siaubingos sanitarinės sąlygos, smarvė, geriamojo vandens ir maisto trūkumas.

Kadangi, pagal pirminį nacių nutarimą, buvo numatyta deportuoti tik 16–40 metų amžiaus žydus, po Prancūzijos premjero P. Lavalio pasiūlymo deportuoti šeimas kartu, naciams reikėjo laiko formaliai nustatyti naują deportacijų tvarką. Vis dėlto, Viši režimo atstovai pristigo kantrybės ir ėmė veikti savo nuožiūra. Jie nusprendė atskirti vaikus nuo suaugusiųjų ir pirmiau deportuoti pastaruosius. Toks sprendimas sukėlė milžiniškas, pirmiausia psichologines kančias, nes realus atskyrimo procesas, vykęs pirmomis rugpjūčio dienomis, buvo siaubingas.

Išvežus tėvus, vaikai stovyklose liko praktiškai vieni. Jie buvo palikti be priežiūros, todėl vaikščiojo nescalbtais rūbais, apaugo purvu, o maistas sukėlė viduriavimą²¹. Ir taip pasibaisėtiną padėtį dar labiau blogino prižiūrėtojų patyčios. Kaip prisimena vienas iš išgyvenusiųjų vaikų, tuomet septynmetis Michaelis Miuleris (*Michael Muller*), prižiūrėtojai, užuot nuskutę jį plikai (kaip ir kitus vaikus higienos sumetimais), tiesiog išskuto juostą galvos viduryje ir, taip palikę, tyčiojosi. Tik po kelių dienų patyčių berniukui plaukai buvo visiškai nuskusti. M. Miulerio gyvenime visa tai liko kaip ryški psichologinė trauma²².

Rugpjūčio 15 d. žydų vaikai, palikti be tėvų, buvo surinkti ir pervežti į Dransi tranzitinę stovyklą. Sąlygos ten nebuvo geresnės, nors pačių kalinių tarpe ir atsirado keletas nuoširdžių žmonių, bandžiusių padėti vienišiams vaikams, bet visko aprėpti, visų sužiūrėti buvo tiesiog neįmanoma. O rugpjūčio 17–31 d. iš Dransi pajudėjo septyni konvojai su vaikais, likusiais be tėvų; vaikų skaičius konvojuose siekė 3176²³. Vos atvežti į Aušvico mirties stovyklą, praktiškai visi vaikai, ypač mažesnieji, buvo išsyk nužudyti dujų kameroje.

---

²¹ Ibid.

²² Ibid., p. 115, 116.

²³ Klarsfeld, S. *French Children of the Holocaust: A Memorial*, New York, 1996, p. 417.

Po šių siaubingų ir širdį veriančių deportacijų, kai vaikai buvo atskirti nuo tėvų ir buvo priversti savarankiškai išgyventi, Viši režimo institucijos nusprendė atsisakyti tokios praktikos („eksperimentas“ laikytas nepavykusiu) ir deportuoti šeimas kartu. Vis dėlto, deportacijų politikos pasikeitimuose nereikėtų ieškoti humaniškumo apraiškų. Tiesiog, tiek naciai, tiek ir vietiniai jų kolaborantai puikiai suvokė, kad pats atskyrimo procesas yra pernelyg trikdantis. Siekiant visą naikinimo procesą paversti sklandžiai veikiančiu „bejausmiu mirties konvejeriu“, naikintojai stengėsi elgtis pragmatiškai, lyg „mirties verslininkai“.

73-iasis konvojus

Aprašytieji skaudžios istorijos atvejai nežymėjo žydų deportacijos iš Prancūzijos pabaigos. Traukiniai ir toliau riedėjo maršrutu Dransi–Aušvicas, o Prancūzijos žydų aukų skaičius vis augo. Vis dėlto ne visi traukiniai buvo nukreipti į Aušvicą. Buvo keletas išimčių, ir viena iš jų – 73-iasis konvojus, kuriuo 878 žydai, išskirtinai vien vyrai ir paaugliai berniukai, 1944 m. gegužės 15 d. buvo išvežti vis dar nacių Vokietijos okupuotų Lietuvos ir Estijos kryptimis (toliau šiame poskyryje Lietuva ir Estija minimos ne politine, o geografinė prasme, – tik kaip vietovardžiai, reiškiantys konkrečią teritoriją Europos žemėlapyje).

Nėra išlikę jokie konkretaus paaiškinimo, kodėl konvojus Nr. 73 buvo nukreiptas visiškai nauja kryptimi – į Baltijos regioną, kuris buvo arčiausiai fronto linijos su Sovietų Sąjungos Raudonąja armija. Beje, pastaroji ruošėsi operacijai „Bagrationas“ (pavadintai pagal Rusijos karo veikėją Piotrą Bagrationą (*Piotr Bagration*, 1765–1812)), prasidėjusiai tų pačių metų birželio 22 d. Tik remiantis tam tikromis istorinėmis aplinkybėmis, galima daryti keletą loginių prielaidų, kodėl naciai pasirinko 73-iojo konvojaus žydus deportuoti ne į Aušvicą, o į Lietuvą ir Estiją.

Kaip tik tuo metu, kai buvo ruošiamas konvojus Nr. 73, buvo likviduotas Terezino (*Terezín*, dab. Čekija) getas ir 7003 žydai buvo deportuoti į Aušvicą.

Tuo pat metu prasidėjo masinės Vengrijos žydų deportacijos į Aušvicą. Taigi 1944 m. gegužės mėnesį Aušvico mirties stovyklos apkrova labai padidėjo, todėl realiai nebuvo įmanoma aprėpti ir išsyt sunaikinti tokio didelio skaičiaus žmonių, vežamų iš skirtingų vietovių. Pirmenybė vis dėlto buvo teikiama galutiniam Terezino žydų sunaikinimui; jie ilgus metus buvo naudojami apgaudinėjant pasaulį: nacių propagandos tikslais ir politiniais sumetimais, čia buvo melagingai demonstruojama, esą visi žydai gyvena tokiomis „puikiomis“ sąlygomis, kaip Terezine. O Vengrijos žydus kuo skubiau sunaikinti primygtinai skatino savotiškas paties Adolfo Eichmano (*Adolf Eichmann*, 1906–1962) šaltakraujiškas „uolumas“ arba „azartas“. Jeigu 1941–1942 m. daugelis nacių dar tikėjo savo pergale, tai 1944 m. puikiai suvokė, kad jų laikas artėja pabaigos link, ir palikti „nepabaigto darbo“ jie nenorėjo. Ėmęsi naikinti žydus, atsakingieji nacių pareigūnai darė tai iki paskutinės akimirkos. Vengrijoje, kuri gana sėkmingai priešinosi deportacijoms, gyveno apie 800 000 žydų (500 000 gyveno šiuolaikinės Vengrijos ribose, o daugiau nei 300 000 žydų gyveno 1938–1941 m. aneksuotose teritorijose), ir, vos tik ją okupavę, naciai ėmėsi kuo skubesnio vietos žydų naikinimo.

Naikinimo prioritetas („mirties pirmenybė“) Aušvice buvo numatytas Terezino geto ir Vengrijos žydams, todėl 73-iajam konvojui iš Prancūzijos vietos nebeliko. Buvo pasirinkta kita kryptis – Lietuva ir Estija. Tokį pasirinkimą greičiausiai lėmė ir tai, kad šiuo konvojumi daugiausia buvo gabenami fiziškai darbui tinkami vyrai ir paaugliai berniukai. Naciai galėjo tikėtis didelę jų dalį panaudoti darbams – pozicijoms fronte įtvirtinti, pagalbinėms funkcijoms užfrontėje atlikti, užnugarį aprūpinti ir kt., – ir tokiais būdais pristabdyti sovietų veržimąsi.

1944 m. balandžio pabaigoje ir gegužės mėnesį civilinė-karinė nacistinės Vokietijos organizacija „Todt“ vykdė fiziškai pajėgių žydų atranką darbams Baltijos šalyse. Laukė neišvengiamas sovietų puolimas vokiečių rytų fronte, todėl „Todt“, atsakinga už užnugario gynybą, rinko tam reikalingus darbininkus. Gegužės viduryje atranka buvo baigta, ir šis konvojus buvo laikomas pačiu

keisčiausiu iš visų, kada nors buvusių, nes jį sudarė vien vyrai²⁴. Pačioje deportacijų pradžioje – dar 1942 m. – taip pat būta konvojų, sudarytų vien iš vyrų, tačiau per dvejus deportacijų metus šis faktas greičiausiai tiesiog pasimiršo arba žmonės, kurie stebėjosi anuo konvojumi, ankstesniu metu tiesiog dar nebuvo įkalinti Dransi stovykloje.

Kaip mini išgyvenę liudininkai, konvojaus išlydėtuvės buvo draugiškos ir jausmingos²⁵, ir tikrai nepriminė tų siaubingų šeimų draskymo epizodų, vykusių 1942 m. vasarą. Ryte visi išvyko su šypsena, susirinkę darbams skirtus įrankius. Išvykimo metu atrodė, kad šis konvojus bus tikrai išskirtinis ir žmonės žudomi nebus. Kelionė traukiniais truko tris dienas ir tris naktis, kol gegužės 18 d. buvo pasiektas Kaunas. Penki iš dešimties vagonų buvo atskirti ir liko Kaune, kiti išriedėjo toliau į Estiją²⁶.

Kaip teigiama knygoje „Nous sommes 900 Français“, Kaune traukinys sustojo per klaidą, kuri net nėra aiški²⁷. Būtent dėl šios klaidos didžioji dalis 73-iojo konvojaus žydų buvo iškart nužudyta. Darbo vietų jie nepasiekė. Apie tai, kaip vyko pačios žudynės, yra išlikęs abejotinas Povilo Čereko liudijimas knygoje „Hitlerinė okupacija Lietuvoje“ (Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1961) ir „IX fortas“ (1961). Liudijime P. Čerekas teigia, kad Prancūzijos žydai buvo sušaudyti 1944 m. gegužės 19 d. Pirmiausia jiems buvo liepta nusirengti ir, viską supratę, žydai puolė esesininkus, tačiau negalėjo ištrūkti, nes juos supo sienos iš visų pusių, o naciai šaudė iš apžvalgos bokštelių. Pagal šią versiją, būtų galima daryti prielaidą, kad Prancūzijos žydai buvo sušaudyti ne masinių žudynių lauke, o vidiniuose IX forto kiemeliuose, nes tik jie yra apjuosti raudonų plytų siena su stebėjimo bokštais kampuose, iš kurių, kaip įprasta kino filmuose, naciai šaudė į beginkles aukas. Vis dėlto ši versija neatitinka realybės, nes paaiškėja, kad P. Čereko ir Prancūzijos žydų buvimas IX forte chronologiškai prasilenkia. Kitaip tariant, P. Čerekas nematė egzekucijų, mat jo tuo metu forte nė nebuvo. Iš tiesų jis IX forte praleido vos

---

²⁴ Blum-Cherchevsky, E. L. (sud.) *Nous sommes 900 Français: À la mémoire des déportés du convoi n° 73 ayant quitté Drancy le 15 mai 1944*, Besançon, vol. 1, 1999, p. 28.

²⁵ Ibid., p. 31.

²⁶ Ibid.

²⁷ Ibid., p. 33.

vieną naktį liepos viduryje. Į nacių nemalonę jis pateko todėl, kad vengė darbo įrengiant įtvirtinimus. Kaip bausmę, jis praleido parą IX forte ir po to vėl buvo gražintas prie apkasų įrenginėjimo²⁸. Taigi nėra patikimų liudininkų, kurie galėtų papasakoti apie tai, kaip atrodė žudynių procesas IX forte.

*Masinių žudynių vieta prie Kauno IX forto ir monumentas nacizmo aukoms atminti.
Aurimo Dudanavičiaus nuotr.*

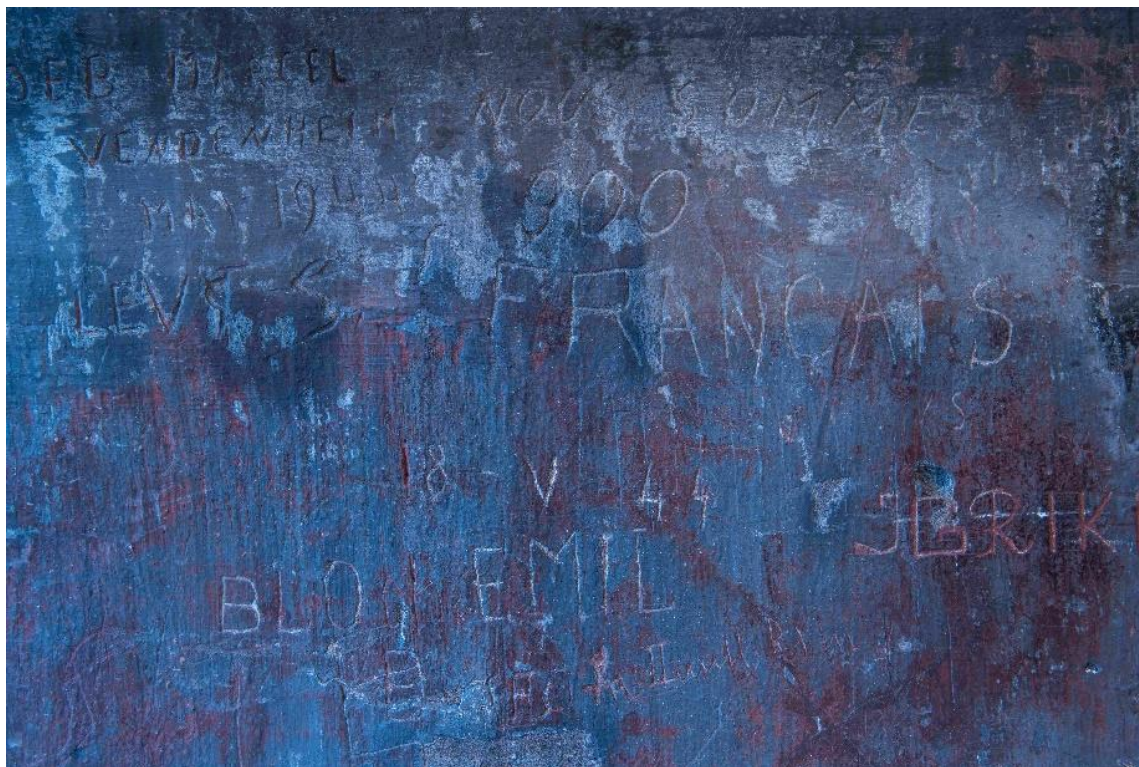
Kaip teigia Aleksas Faitelsonas knygoje „Heroism and Bravery in Lithuania“, naciai neturėjo jokių konkrečių nurodymų, ką daryti su žydais, todėl juos ir atskyrė į dvi dalis, nes, priešingu atveju, visus būtų pervežę į IX fortą²⁹. Vis dėlto, net ir atvežus žmones į IX fortą, jų skirstymas nesibaigė, mat dalis jų gegužės 23 d. buvo pervežti į Pravieniškes. 1947 m. vasario 6 d. NKVD apklausos protokole Grigorijus Sokolovas teigia, kad, artėjant Raudonajai armijai, su dar 30–35 ginkluotais sargybiniais sušaudė 250 žydų miškelyje netoli Pravieniškių stovyklos³⁰. Remiantis šiuo liudijimu, galima teigti, kad į Pravieniškes pervežti Prancūzijos žydai nebuvo sušaudyti iš karto, o kelis mėnesius dirbo durpynuose arba kituose objektuose netoliese. Ir tik artėjant frontui naciai nusprendė juos nužudyti. Taip pat galima daryti prielaidą, kad gegužės mėnesio antroje pusėje IX forte vyko dar viena atranka – fiziškai

²⁸ Ibid., p. 35.

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid., p. 44.

pajėgūs dirbti asmenys buvo pervežti į Pravieniškės, o silpnesnieji iškart sušaudyti IX forte. Deja, net ir šiandien sunku tiksliai nustatyti, kurie žydai iš 73-iojo konvojaus sąrašo buvo nužudyti IX forte, o kurie – Pravieniškėse.

Priešmirtiniai 1944 m. IX forte nužudytų žydų iš Prancūzijos įrašai. Sergej Orlov nuotr.

Bent jau dalį žmonių, nužudytų būtent IX forte, galima identifikuoti pagal priešmirtinius jų įrašus ant sienų. Tokių įrašų yra išlikusių IX forto 5-oje kameroje. Priešmirtiniuose įrašuose dominuoja 73-iojo konvojaus žmonių atvežimo data: 1944 m. gegužės 18 d. Taip pat čia galima pastebėti ne tik asmenvardžius (žmonių vardus, pavardes), bet ir vietovardžius (iš kur tiksliai tie žmonės buvo atgabenti). Antai vienas iš įrašus palikusiujų – 1900 m. Odesoje gimęs Abrahamas Vechslėris (*Braham Wechsler*). Jis taip pat pažymėjo, kad iš Limožo (*Limoges*) per Paryžių pateko į Kauną³¹. Konvojuje Nr. 73 buvo netgi egzotiškose vietovėse gimusių žydų, kuriuos likimas vėliau nubloškė į IX fortą. Čia galima paminėti Morisą Gradą (*Maurice Grad*), gimusį 1894 m. Bagdadoje, dabartinio Irako sostinėje. Jis taip pat paliko savo įrašą IX

³¹ Abrahamo Vechslėrio priešmirtinis įrašas Kauno IX forte, prieiga internetu: <https://www.limis.lt/valuables/e/805232/60000009585665?searchId=90032890&menuIndex=1&digitalObjectId=60000009585682>

forto 5-osios kameros sienoje³². Tarp įrašų ant sienos dažniausiai aptinkama 1944 m. gegužės 18 d. data, tačiau nesama pagrindo manyti, kad būtent tada prasidėjo atvežtųjų Prancūzijos žydų žudynių procesas. Tikslī diena, kada IX forte buvo sušaudyti 73-iojo konvojaus žydai, nėra žinoma.

Kai kurie priešmirtiniai įrašai patvirtina anksčiau minėtą faktą-tendenciją, kad pirmiausia buvo deportuojami ne Prancūzijoje ar jos kolonijose gimę žydai. Įdomu tai, kad 73-iajame konvojuje buvo atsidūręs ir vienas žydas, 1905 m. gimęs Kaune, – tai Izraelis Kopelovas (*Izrael Kopelov*). Deja, apie jį kol kas esama labai mažai informacijos: težinomi vos du faktai – kad jis gimė ir buvo nužudytas Kaune.

Nagrinėjant konvojaus Nr. 73 sudėtį, į akis krinta ne tik būsimųjų aukų gimimo vieta, bet ir plati jų gyvenamųjų vietų geografija pačioje Prancūzijoje. Pirmieji konvojai labiausiai palietė Paryžiuje gyvenusius žydus, o 73-iajame konvojuje buvo daug žydų, gyvenusių Limože, Nicoje, Marselyje, Lione ir kitur. Jie buvo suimti daugiausia 1944 m. pavasarį, t. y. artėjant būsimam Sąjungininkų išsilaipinimui Normandijos pakrantėje. Galima daryti prielaidą, kad naciai nusitaikė į įvairias Prancūzijos vietas, kuriose buvo nemažai žydų, norėdami kiek įmanoma daugiau jų sunaikinti, kol Prancūzija dar buvo nacių kontrolės zonoje.

73-iojo konvojaus žydų tarpe tikrai buvo daugybė talentingų žmonių. Vienas iš jų – kompozitorius Paulas Hermanas (*Paul Hermann*, dar žinomas kaip *Pál Hermann*), gimęs 1902 m. Budapešte (Vengrija). Jis buvo gana kosmopolitiškas žmogus, augęs Vengrijoje, vėliau gyvenęs ir kūręs Vokietijoje, Belgijoje, o nuo 1937 m. – Prancūzijoje. Jo kūrinys – *Hermann-Conti* koncertas violončelei – šiandien skamba IX forte ekspozicijoje, skirtoje 73-iajam konvojui atminti.

---

³² Moriso Grado priešmirtinis įrašas Kauno IX forte, prieiga internetu: <https://www.limis.lt/valuables/e/805232/60000009584645?searchId=90032890&menuIndex=1&digitalObjectId=60000009584662>

Paulas Hermanas (Paul Hermann) – vienas iš 1944 m. gegužę į Lietuvą ir Prancūzijos atvežtųjų ir nužudytųjų žydų. Ekspozicijos Kauno IX forto muziejuje „Sugrižę priminti – konvojus 73“ fragmentas

73-iajame konvojuje taip pat buvo 38 paaugliai berniukai. Dauguma jų buvo darbingi 15–18 metų jaunuoliai, tačiau du pagal savo amžių vargiai būtų tikę priverstiniais darbams (pvz. nacių apkasams rytų fronte kasti). Tai du jauniausi konvojaus vaikai – Davidas Gelbartas (*David Gelbart*), kuriam nepavyko sulaukti tryliktojo gimtadienio, ir Morisas Gatenjo (*Maurice Gattegno*), kuriam – visų jauniausiajam – deportacijos metu tebuvo vos vienuolika su puse metų. Jo likimas išskirtinai skaudus dar ir dėl to, kad Dransi stovykloje jis atsidūrė vienas. 1944 m. balandžio 21 d. jis buvo suimtas Nicoje, kai naciai, atėję suimti visos šeimos, rado tik vieną Morisą. Nuo šeimos atskirtu Morisu vėliau Dransi stovykloje rūpinosi vienas vyras. Jie kartu ir buvo išvežti konvojumi Nr. 73. Deja, Morisui išgyventi nepavyko, ir tikėtina, kad jis dėl savo itin jauno amžiaus buvo nužudytas IX forte dar pirmojo atrankos etapo metu. Būtų galima sakyti, kad šie vaikai ir jaunuoliai buvo išties perspektyvūs

asmenys, tačiau jų ateities prošvaistes aptemdė viską nutraukusi prievartinė mirtis.

Morisas Gatenjo (Maurice Gattegno) viduryje – jauniausias iš konvojumi 73 atvežtųjų ir Lietuvoje nužudytųjų asmenų. Ekspozicijos Kauno IX forto muziejuje „Sugrįžę priminti – konvojus 73“ fragmentas

O 22 ar 23 žydų³³, atsidūrusių Estijoje, likimas susiklostė sąlyginai geriau, palankiau. Jie dirbo netoli Talino įrengtoje Klogos (*Klooga*) koncentracijos stovykloje. Kaliniai dirbo miškuose ir aerodrome. Prancūzijos žydai buvo žudomi mažomis grupelėmis liepos–rugpjūčio mėnesiais. Kaip teigia išgyvenęs 73-iojo konvojaus liudininkas Gajus Sarnieris (*Guy Sarnier*), kuriam deportacijos metu tebuvo 16 metų, žydai dažniausiai buvo šaudomi grupėmis, sudarytomis iš 60 asmenų³⁴. Rugpjūčio 22 d. likusieji gyvi buvo laikinai pervežti į Lagedi koncentracijos stovyklą, iš kurios rugpjūčio 28 d. laivais pergabenti į Štuthofą

³³ Įvairūs šaltiniai nurodo skirtingą išlikusių gyvųjų skaičių:

S. Klarsfeldo sudarytame sąrašė yra minima 17 išgyvenusiųjų (žr. Klarsfeld, S. *French Children of the Holocaust: A Memorial*, New York, 1996, p. 419);

Knygoje *Nous sommes 900 Français* (sud. E. L. Blum-Cherchevsky, žr. p. 33) minimi 22 išgyvenusieji;

Jeigu prie pastarųjų būtų priskiriamas ir per Odesą į Prancūziją grįžęs Nachmanas Waligoras (*Nachman Waligora*), tuomet susidaro iš viso 23 asmenys.

³⁴ Sud. Blum-Cherchevsky, E. L., *Nous Sommes 900 Français*, p.44.

koncentracijos stovyklą. 1945 m. pavasarį koncentracijos stovyklose kalinti žmonės buvo priversti dalyvauti „mirties maršuose“, kurie tęsėsi praktiškai iki pat nacistinės Vokietijos kapituliacijos. Tik tada Prancūzijos žydų iš 73-iojo konvojaus kančios baigėsi ir vos 23 iš 878 galėjo pagaliau sugrįžti į namus.

Apibendrinant galima teigti, kad Prancūzijos žydų istorija buvo ilga ir kupina išbandymų. Viduramžiais žydai dažnai buvo vejami iš šalies, o XIX a. Prancūzijoje gyvenę žydai realiai nebeturėjo jokio ryšio su anksčiau gyvenusiais tėvynainiais. Nors antisemitizmas Prancūzijoje buvo gan stiprus, vis dėlto XIX–XX a. pirmoje pusėje žydai sparčiai integravosi į Prancūzijos visuomenę, turėjo lygias teises. Situacija pasikeitė, kai Antrojo pasaulinio karo metu naciai užėmė Prancūziją ir padalino ją į dvi dalis – okupuotąją ir „laisvąją“ (kontroliuojamą Viši režimo). Žydų persekiojimas abiejuose sektoriuose vyko gana sinchroniškai: žydų identifikavimas ir registravimas, teisių ribojimas, šalinimas iš viešojo gyvenimo ir galiausiai areštai, įkalinimas, deportacijos ir naikinimas. Iš apytikriai 300–350 tūkst. Prancūzijoje gyvenusių žydų, daugiau nei 70 tūkst. buvo nužudyti. Apie 11 tūkst. iš jų buvo vaikai. Prancūzijos žydai buvo deportuoti 79 konvojais, kurių dauguma (net 73) buvo nukreipti į Aušvicą, o vienas iš jų – į Lietuvą ir Estiją. Dalis 73-iojo konvojaus žydų buvo nužudyti Kauno IX forte. Apskritai kalbant, gyvi išliko daugmaž trys ketvirtadaliai Prancūzijos žydų, – daugumos jų likimai nužymėti skaudžiais patyrimais, fiziniu suluošinimu ir / ar psichologinėmis traumomis. Antrąjį pasaulinį karą ir Holokaustą jie išgyveno padedami gana plačiai ir aktyviai veikusių įvairių religinių ir pasaulietinių organizacijų suburtų gelbėjimo tinklų.